

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОСНОВІ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконав: студент(ка) 471 групи

Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми «Дошкільна освіта»

Шищак Наталя Юріївна

Керівник к.пед.н. Цюпак І.М.

Рецензент д.пед.н. проф. Нагрибельна І.А.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОСНОВІ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ	8
1.1. Валеологічна культура як соціально-педагогічна проблема.....	8
1.2. Ключові аспекти гендерної соціалізації старших дошкільників.....	14
1.3. Основні чинники формування гендерних відносин дітей старшого дошкільного віку.....	21
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОСНОВІ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ	25
2.1. Гендерний аналіз навчально-методичного забезпечення проблеми дослідження.....	25
2.2. Змістова характеристика сформованості валеологічної культури у старших дошкільників на основі гендерного підходу: критерії, показники, рівні	32
2.3. Створення здоров'язбережувального середовища у закладі дошкільної освіти із врахуванням гендерної складової	34
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44
ДОДАТКИ	49
Додаток А. Порівняльний аналіз підходів до розуміння феномена здоров'я.....	49
Додаток Б. Характеристика компонентів валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів.....	50
Додаток В. Рухливі народні ігри валеологічного спрямування	41
Додаток Г. Організація спілкування з хлопчиками і дівчатками (рекомендації педагогам та батькам) віку	53
Додаток Д. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	55
Додаток Ж. Довідка про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці.....	56

ВСТУП

Актуальність теми. Збереження і зміцнення здоров'я людини як найважливішої життєвої цінності у період сучасних трансформаційних змін в Україні та кризових явищ у різних сферах суспільного буття постає гострою соціально-педагогічною проблемою, що актуалізує дослідження низки проблем: здоров'язбереження дітей та молоді, екологізації освіти, здорового способу життя, формування валеологічної культури у підростаючого покоління, оскільки від активності нової генерації громадян залежить майбутнє країни, генофонд нації, якість освіти та життя, науково-економічний потенціал суспільства та його подальша демократизація.

В умовах інтеграції України в європейський освітній простір згідно з *міжнародними* документами (Біла книга Ради Європи, Конвенція ООН про права дитини), чинними *нормативно-правовими документами* України (стаття 24 Конституції України, Закони України «Про дошкільну освіту», «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Біла книга національної освіти), *національними програмами* («Діти нації», «Здорова нація», «Репродуктивне здоров'я нації», «Діти України», «Освіта (Україна XXI століття)», «Здоров'я 2020 – український вимір», Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року), *освітніми документами* (Базовий компонент дошкільної освіти України), формування здоров'ятворчої особистості, здатної до успішної життєдіяльності та партнерської взаємодії, є стратегічним завданням державної соціальної, сімейної та гендерної політики.

У контексті людиноцентричної парадигми (В. Кремень), орієнтація на розвиток особистісного потенціалу хлопчиків та дівчаток, забезпечення рівності їхніх прав і можливостей у здоров'ятворенні, формування демократичної співдружності «різних біологічно, проте

рівних соціально» особистостей як суб'єктів власного життя є основоположними засадами егалітарної соціалізації дітей та гуманізації освітнього процесу у дитячих освітніх закладах. Тому особливої соціально-практичної значущості в педагогічній науці набуває проблема пошуку інноваційних, творчо-розвивальних підходів, зокрема особистісно-орієнтованого (І. Бех) та гендерно-чутливого (В. Кравець) до створення здоров'язбережувального середовища, дружнього до дитини, бо «Турбота про здоров'я – найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежать їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили» (В. Сухомлинський).

Проблема формування валеологічної культури особистості має міждисциплінарний характер. Зокрема, медичні аспекти висвітлювались у працях М. Амосова, Г. Апанасенка, Т. Бойченко, В. Войтенка, М. Гончаренко; психологічні – І. Бега, О. Кочерги, В. Кузя, Г. Куколевського, С. Максименка, Г. Нікіфорова. Засади педагогіки здоров'я обґрунтовані у працях видатних гуманістів-класиків: Г. Ващенко, Я. Коменського, Я. Корчака, А.Макаренка, С.Русової, Г. Сковороди, В.Сухомлинського, К. Ушинського. Предметом наукового пошуку О. Савченко, О. Сухомлинської є духовне здоров'я дітей і молоді. Зміст і принципи валеологічного виховання дітей та підлітків розкриті у дослідженнях І. Бабина, Л. Барни, Т. Бережної, С. Волкової, В. Горашука, О. Єжової, О. Жабокрицької, О. Киричук, С. Страшка, В. Сухіної, Н. Хоменко, А. Царенка, Г. Яцук. Проблема формування здоров'язбережувальних компетентностей у старших дошкільників і молодших школярів висвітлена у працях Т. Андрющенко, Т. Бойченко, О. Ващенко, Т. Воронцової, О. Гнатюк, Н. Денисенко, О. Дубогай, Г. Жирської, А. Заїкіна, В. Ковалько, Л. Лохвицької, Д. Ротфорт, Н. Семенової та інших. Питання гендерного виховання та освіти учнівської молоді знайшла своє відображення у дослідженнях В. Гайдено, Т. Говорун, Т. Голованової, Т.

Дороніної, І. Іванової, О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравця, О. Луценко, Н. Павлущенко, О. Петренко, Л. Яценко та інших учених, що набули окремого науково-дослідницького статусу у вітчизняній психолого-педагогічній науці.

Таким чином, недостатня дослідженість окресленого спектру проблем, відсутність теоретико-методологічного обґрунтування взаємозв'язку валеологічної та гендерної культури у контексті загальнолюдської культури, специфіки її формування у дитячому віці та практичної реалізації в освітньому середовищі закладів дошкільної освіти зумовили вибір теми дослідження «**Формування валеологічної культури старших дошкільників на основі гендерного підходу**».

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні особливостей формування валеологічної культури старших дошкільників на основі гендерного підходу.

Для досягнення мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

1. На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури проаналізувати зміст базових понять дослідження, зокрема сутність валеологічної культури як інтегративного феномена з позицій гендерного підходу.

2. Окреслити ключові аспекти гендерної соціалізації старших дошкільників.

3. Схарактеризувати створення здоров'язбережувального середовища у закладі дошкільної освіти із врахуванням гендерної складової

4. Розкрити особливості формування валеологічної культури старших дошкільників на основі підходу.

Об'єкт дослідження – освітній процес закладу дошкільної освіти з позицій здоров'язбереження дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – процес формування валеологічної

культури дітей старшого дошкільного віку на основі гендерного підходу.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс методів: теоретичних – аналіз і узагальнення філософської, психолого-педагогічної, навчально-методичної та мистецької літератури – для розкриття сутності формування валеологічної культури старших дошкільників: гендерний аспект, обґрунтування особливостей такої роботи у закладах дошкільної освіти; ретроспективний аналіз національного досвіду – для встановлення підходів щодо аналізу, оцінки й інтерпретації змісту роботи вихователя закладу дошкільної освіти щодо формування валеологічної культури старших дошкільників: гендерний аспект; теоретичне осмислення й узагальнення передового педагогічного досвіду вихователів із метою аналізу стану досліджуваної проблеми в практиці закладів дошкільної освіти.

Практична значущість дослідження полягає в можливості застосування особливостей формування валеологічної культури старших дошкільників на основі гендерного підходу у практиці закладів дошкільної освіти; студентами – під час опанування курсу «Ознайомлення з суспільним довкіллям»; вихователями – у процесі самоосвіти та проходження курсів підвищення кваліфікації в міжкатестаційний період.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорювалися під час виступу на засіданнях студентського наукового об'єднання «Актуальні проблеми дошкільної освіти» кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти педагогічного факультету Херсонського державного університету та висвітлено у доповідях: стаття «Основні чинники формування гендерних відносин дітей старшого дошкільного віку», що вийшла з друку 2019 року в збірці наукових доповідей «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти» (м. Одеса), стаття «Валеологічна культура дітей дошкільного віку як актуальна педагогічна проблема», що вийшла з друку

2020 року в збірці наукових доповідей «Topical issues of the development of modern science» (Софія, Болгарія).

Структура та обсяг дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та 3 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОСНОВІ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

1.1. Валеологічна культура як соціально-педагогічна проблема

Виховання здорового покоління, здатного до успішного життєздійснення можливе за умови якісної освіти та створення належних умов для формування здоров'ятворчої та соціально-активної особистості. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки одним із головних напрямів державної освітньої політики визначено створення здоров'язбережного середовища, екологізацію освіти, формування валеологічної культури усіх учасників освітнього процесу. Ядром державної гуманітарної політики щодо національного виховання має стати громадянське, патріотичне, моральне, валеологічне виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності [37, с. 4, 21].

Проблема збереження та зміцнення здоров'я людини є комплексною і міждисциплінарною, тому досить ґрунтовно розглядалася різними науковими школами: філософською, медичною, соціальною, психологічною та педагогічною, що пояснює наявність різних підходів до її вирішення.

Життя вимагає нових підходів до питань охорони життя і зміцнення здоров'я дітей, підготовки їх до школи, патріотичному, трудовому, моральному вихованню, організації постійної допомоги сім'ї у вихованні дошкільнят [44, с. 156].

Зокрема, медичний аспект формування здорового способу життя населення розкрито в роботах М. Амосова, Г. Апанасенка, В. Войтенка, М. Гончаренко, О. Леонтєва та інших учених. Психологічні аспекти феномена здоров'я досліджували І. Бех, Л. Божович, Б. Братусь,

О.Запорожець, І. Коцан, О. Кочерга, В. Кузь, Г. Ложкін, С.Максименко, Г. Нікіфоров та ін. Загальні питання педагогічної валеології – Е. Буліч, Е.Вайнер, В. Колбанов, Г. Зайцев, Л. Татарнікова, А. Царенко та ін. Аспекти валеологічного виховання дітей дошкільного віку відобрадаються у працях Т. Андрющенко, О. Богініч, Л. Волкова, Н. Денисенко, О.Дубогай, Л. Лохвицька, Н. Семенова.

Теоретичний аналіз еволюції поняття «валеологічна культура» засвідчує зміну її концептуально-методологічних основ. У науковий обіг термін «валеологія» ввів російський вчений І. Брехман на початку 80х рр. ХХ ст. Він сформулював методологічні основи збереження та зміцнення здоров'я практично здорових людей, що стало альтернативою традиційній медицині, яка зосереджує свої зусилля на лікуванні хвороб за допомогою фармакологічних засобів, ігноруючи розвиток різних напрямків зміцнення здоров'я людей, збільшення тривалості життя та активного довголіття.

У своїй монографії «Введение в валеологию – науку о здоровье» вчений зазначав, що наука про здоров'я формується на основі стику низки наук, зокрема, медицини, фізіології, екології, біології, психології, педагогіки, соціології тощо, що зумовлює її інтегральний характер [14].

Наукові джерела засвідчили відсутність єдиного принципу в характеристиці цього феномена. Тому вчені трактують його по-різному, зокрема: 1) валеологія (лат. valeo – бути здоровим і грец. logos – учення, наука) – наука про здоров'я людини (в духовному, психічному, фізичному і соціальному плані), спрямована на формування здорової людини і корекцію здоров'я до моменту виникнення хвороби [14]; 2) наука, що ґрунтується на теорії культури здоров'я біогенетичної системи людини і впливі на живі організми довкілля [45]; міжнауковий напрямок пізнання здоров'я людини, шляхи його забезпечення, формування та збереження в конкретних умовах життєдіяльності [15]; 3) способи управління здоров'ям і підтримання його на творчо-активному рівні; 4) інтегральна

наука про духовне і фізичне здоров'я окремої людини і всього людського суспільства на новому етапі його духовно-творчої еволюції; 5) наука про здоров'я людини як об'єктивний стан і суб'єктивне почуття духовного, фізичного, психічного і соціального комфорту на різних рівнях екосистем, вікових стадій і умов; 6) наука про культивування здорового способу життя людини [12; 416; 25] (Додаток А).

Ми дотримуємось визначення, запропонованого І.Брехманом, який розглядає феномен здоров'я у цілісному поєднанні всіх його складових.

Основні засади валеологічної освіти та виховання викладено у Концепції неперервної валеологічної освіти в Україні (А. Царенко, 1994 р.), а саме: наявність позитивного мотиваційного комплексу валеологічної свідомості та валеологічного мислення; володіння системними знаннями, навичками і звичками здорового способу життя; вміння приймати оптимальні рішення щодо збереження та зміцнення здоров'я у різних життєвих ситуаціях; засвоєння народних традицій здоров'ябереження, кращих досягнень світової валеологічної науки та практики; володіння прийомами оцінки власного здоров'я та валеологічного моніторингу; потреба у громадській діяльності, спрямованій на збереження та зміцнення здоров'я [32].

У структурі педагогічної валеології як наукової дисципліни виокремлено п'ять взаємопов'язаних компонентів: валеологічна освіта, валеологічне навчання, валеологічне виховання, валеологічні знання, валеологічна культура. Подамо змістову характеристику цих понять:

- валеологічна освіта – неперервний процес навчання, виховання і розвитку здоров'я людини, спрямований на формування системи теоретичних і практичних знань, умінь і навичок, що забезпечують ціннісне ставлення до особистого здоров'я та здоров'я оточуючих людей. У процесі валеологічної освіти у людини розвивається емоційне і разом з тим усвідомлене ставлення до здоров'я, що ґрунтується на позитивних

інтересах і потребах, прагненні до вдосконалення власного здоров'я і дбайливого ставлення до здоров'я оточуючих людей, до розвитку своєї творчості і духовного світу, усвідомленого сприйняття і ставлення до соціуму.

- валеологічне навчання – процес формування знань про закономірності становлення, збереження і зміцнення здоров'я людини, оволодіння вміннями збереження і вдосконалення особистого здоров'я, оцінки його чинників; засвоєння знань про здоровий спосіб життя і способи його дотримання, освоєння методів і засобів ведення просвітницько-профілактичної роботи щодо здоров'я та здорового способу життя.

- валеологічне виховання – процес формування ціннісних орієнтацій щодо здоров'я та здорового способу життя, побудованих як невід'ємної складової життєвих цінностей і загальнокультурного світогляду.

- валеологічні знання – сукупність науково обґрунтованих понять, ідей, фактів, накопичених людством у сфері здоров'я, які є вихідною базою для подальшого розвитку науки і власне валеологічного знання.

- валеологічна культура – знання індивідом своїх генетичних, фізіологічних і психологічних можливостей, методів і засобів контролю, збереження і розвитку здоров'я, вміння поширювати валеологічні знання на оточуючих [15].

Свою увагу ми зосередимо на терміні «валеологічна культура», яке у рамках нашого дослідження є ключовим.

Розгляд феномена валеологічної культури вимагає звернення на міждисциплінарному рівні до поняття «культура» для співставлення його розуміння різними науками. Зокрема, філософи відзначають, що культура постає синонімічним терміном до інтелектуального, розумного, морального, естетичного вдосконалення людини у процесі її еволюції.

Аналіз уявлень про культуру дав змогу виділити такі основні її

характеристики: матеріальні та духовні цінності, створені людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства в певну епоху; рівень досконалості якої-небудь галузі господарства або розумової діяльності; освіченість та вихованість [42, с. 286].

Розгляд такого багатомірного поняття як валеологічна культура є складним, інтегративним, всеохоплюючим явищем, у якому еkleктично поєднуються різномірні дискурси площини, ідеї: від знань у сфері здоров'я до валеологічних умінь та навичок. Це призводить до наявності різних визначень цього поняття.

Згідно зі словником суспільних наук, валеологічна культура – це соціально-психологічна діяльність індивіда, спрямована на зміцнення та збереження здоров'я, засвоєння норм, принципів і традицій здорового способу життя, перетворення їх на внутрішнє багатство особистості [42].

Проаналізуємо складові здоров'я як головної характеристики валеологічної культури.

Фізичне здоров'я – показник фізичного стану людини, її властивостей як біологічної системи та самореалізації, забезпечує оптимальну адаптацію організму до факторів зовнішнього середовища. Чинниками фізичного здоров'я є: рівень фізичного розвитку, фізичної підготовки, готовності організму до виконання фізичних навантажень, здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму [11; 21; 27].

Соціальне здоров'я пов'язане з економічними чинниками, стосунками індивіда на різних рівнях соціуму (мікро-, мезо- і макрорівнях), а також із працею, відпочинком, побутом, соціальним захистом, охороною здоров'я, безпекою життєдіяльності тощо [41]. Серед критеріїв соціального здоров'я особистості слід відмітити: адекватне сприйняття соціальної дійсності, інтерес до навколишнього світу, адаптацію до фізичного і соціального середовища, спрямованість на суспільно корисну справу, культуру споживання, альтруїзм, емпатію, креативність, відповідальність тощо [13].

Психічне здоров'я як динамічний стан суб'єктивного, внутрішнього благополуччя особистості дозволяє актуалізувати власні індивідуальні і віково-психологічні особливості, забезпечує адекватну регуляцію поведінки [149], оскільки залежить від самооцінки, мотивації та ціннісних орієнтацій. У структурі психічного здоров'я виділяють такі критерії: адекватне сприйняття себе; здатність до концентрації уваги; збереження інформації в пам'яті; критичність та логічність мислення; креативність; дисципліна розуму [13].

Вчені В. Оржеховська, О. Савченко, О. Сухомлинська вважають *духовне здоров'я* стрижнем здоров'я, найвищим його рівнем, адже воно відображає людське буття, життєві принципи, які забезпечують цілісність особистості, її індивідуальний розвиток та життя у соціумі. Науковці Л. Мальцева, Г. Рудаков, О. Савченко, О. Сухомлинська розглядають у взаємозв'язку соціальну та духовну складові, які включають спектр життєво необхідних інтересів, ідейну переконаність, моральну чистоту і високу внутрішню культуру.

Отже, теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив подібну структуру розкритих вище понять як феноменів (валеологічна культура, культура здоров'я, здоров'я), основними складовими яких є: фізична, соціальна, психічна та духовна.

Згідно ВООЗ, «здоров'я людини на 50–55 % визначається умовами та способом життя, на 25 % – екологічними умовами, на 15–20 % – зумовлене генетичними чинниками і лише на 10–15 % – діяльністю системи охорони здоров'я» [38]. Тобто, здоров'я, здоровий спосіб життя є інтегрованими категоріями, які включають стиль життя, трудову діяльність, побут, правила поведінки, задоволення матеріальних та духовних потреб.

Отже, теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив, що валеологічна культура є багатовимірним феноменом, відкритою, динамічною функціональною системою та соціально-педагогічною

проблемою. Виділено ряд синонімічних термінів, серед яких: культура здоров'я, здоров'я та здоровий спосіб життя, здоров'язбережувальні компетенції та компетентності, з'ясовано їх зміст. Багатокомпонентна структура валеологічної культури відповідає компонентам здоров'я, а саме: фізичному, соціальному, психічному та духовному.

1.2. Ключові аспекти гендерної соціалізації старших дошкільників

У психолого-педагогічній науці старший дошкільний вік вважається первинним етапом гендерної соціалізації, оскільки у цей період відбувається засвоєння і відтворення індивідом статевої ролі, норм, приписів, прийнятих у суспільстві щодо поведінки чоловіків та жінок.

У період старшого дошкільного віку закладається фундамент оптимістичного світобачення, формуються уявлення дитини про себе як представника певної статі, свої права та обов'язки, засвоюються моральні правила і норми, розвивається довільна поведінка, емоційна децентрація, «інтелектуалізація» переживань як змістова характеристика «кризи семи років» (Л. Виготський), відбувається становлення дитини як особистості.

Учені наголошують, що соціальна ситуація розвитку дитини у дошкільному віці містить психолого-педагогічні передумови формування загальнолюдської культури взагалі та валеологічної зокрема, що зумовлено: 1) природньою потребою дитини у визнанні оточуючими; 2) слабкістю саморегуляції поведінки; 3) відсутністю стереотипізованої поведінки у різних ситуаціях внаслідок недостатнього життєвого досвіду [18; 24].

У цей період формується фон, на якому пізніше виділяються «головні смислові лінії» (В. Котирло) в різних видах ігрової діяльності (рухливі, дидактичні, сюжетно-рольові ігри), завдяки чому

інтенсифікується розвиток пізнавальних можливостей дитини, формуються обриси дитячого світогляду, виникають первинні етичні інстанції, довільна поведінка, самостійність, відбувається «перше народження особистості», оформлення образу «Я» як афективно-когнітивного утворення.

Тому забезпечення дорослими (батьками і педагогами) сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини, без огляду на стать та формування її життєвої компетентності задля майбутнього здоров'ятворчого самоздійснення є шляхами побудови оздоровчого середовища на принципах рівноправ'я статей.

Під час вступу дитини до школи виникають нові фактори, які впливають на ставлення дитини до свого здоров'я, змінюється характер її спілкування з дорослими: 1) з'являються нові дорослі, які впливають на зміну педагогічного спілкування та розвиток всіх сторін особистості дитини (для молодших школярів статус вчителя наближений до статусу люблячого батька, а інколи й перевищує його); 2) відбувається переоцінка системи цінностей, яка сформувалась в умовах дошкільного дитинства, через те, що тепер діти є школярами, змінюється їх формальний соціальний статус; 3) дівчатка і хлопчики починають активно освоювати різні види позашкільної діяльності: займатися спортом, музикою, відвідувати різні гуртки за захопленнями та інтересами, що також висуває нові вимоги до їхнього здоров'я [9].

Вагомий вплив на дівчаток та хлопчиків здійснюють батьки, вихователі/вчителі та однолітки, гендерні погляди та орієнтації яких є значущими педагогічними чинниками соціалізуючого процесу засвоєння статевої ролі нормативів мікросоціуму, що виявляється в активно-перетворювальній діяльності дітей обох статей. На думку Л. Божович, психологічні досягнення дитини дошкільного віку результуються у формуванні її «внутрішньої позиції», завдяки чому здійснюється «перехід дитини від індивіда, який уже став суб'єктом, до індивіда, який

усвідомлює себе як суб'єкта» [13, с. 135]. У взаєминах з іншими людьми особлива сенситивність дитини стосується оцінювання своєї соціальної активності; ставлення до себе характеризується загостреним почуттям самоповаги, переживанням своєї значущості для інших як рівноправних партнерів.

У дослідженнях О. Кононко основне психологічне досягнення розвитку дітей дошкільного віку постає як особистісний інтеграл «Я у Світі», гармонійний і конструктивний характер якого є показником їх життєвої компетентності, який формується у процесі творчого оволодіння дітьми системою базових цінностей, основними серед яких є працелюбність, людинолюбність та самолюбність [31]. Розглядаючи дошкільний вік як період, протягом якого закладаються фундаментні засади і основні механізми розвитку особистісної суб'єктності, дослідники характеризують психічні новоутворення крізь призму єдності та взаємозв'язку якісних перетворень у системі ставлень дитини до світу, оточуючих людей і до самої себе.

З позиції суб'єктно-діяльнісного та гендерного підходів, діти дошкільного віку у соціальному експериментуванні (Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Кудрявцев; М. Поддяков) яке є своєрідною формою їх спілкування з дорослими апробують «міцність» норм поведінки і наслідують статево-рольові взірці дорослих, які можуть бути як егалітарними (партнерськими), так і домінаторними (традиційними) [19, 26]. Тут йдеться про активність дитини, зумовлену її внутрішніми спонуканнями, як до засвоєння і відтворення певної моделі дорослої поведінки, так і до перетворення стосунків з дорослими і самостійного дослідження проблем, які виникають у процесі їх побудови.

Саме у сім'ї та спілкуванні з однолітками (у грі та навчанні) у дітей конструюються гендерні ролі як прообраз майбутніх соціальних ролей. Історично успадковану диференціацію сфер діяльності статей: світ чоловіків – світ предметів і речей (предметно-інструментальний), світ

жінок – це світ спілкування і взаємин (емоційно-експресивний) – продовжують вважати панівними у настановленнях на призначення дівчаток і хлопчиків (жінок і чоловіків) у сім'ї та суспільстві. Традиційна система відмінностей ролей базується на ідеї взаємодоповнюваності психологічних властивостей статей: хлопчики – сильні, безстрашні, мужні; дівчатка – слухняні, боязкі, орієнтовані на догляд, турботу тощо. Егалітарна модель гендерної поведінки стає поширеною в тих соціумах, де ідеологія рівноправ'я статей, їх взаємозамінності, гендерної чуйності та толерантності конструюється і пропагується на всіх рівнях соціалізації особистості – від виховання в сім'ї до ідеології держави [7; 8].

Гендерна соціалізація в традиційній та партнерській сім'ї спрямовує процес набуття особистісного самовизначення в сфері гендеру в різне русло. З одного боку, обмежене належністю до певної статі, а з іншого – обмежене власним Я – інтересами, потребами, без огляду на стать. Нав'язані в дитячі роки статеворольові упередження визначають характер гендерних диспозицій у подальшому житті. Жертвами стереотипізованих уявлень про «слабку» та «сильну» статі стають не лише жінки, а й чоловіки, адже орієнтація на традиційні моделі поведінки звужує простір особистісного розвитку, обмежує сфери індивідуальної самореалізації.

З позиції соціально-конструктивістського підходу, статеворольова поведінка дітей, їхні уміння, навички є першим віддзеркаленням гендерної культури батьківської сім'ї – традиційної, побудованої на чіткому розподілі чоловічих та жіночих обов'язків, чи егалітарної, партнерської, основою якої є взаємозамінність сімейних та соціальних ролей. Маскулінність і фемінність розглядали як публічне та приватне, провідне та другорядне, здатне керувати, вести за собою і підпорядковуватись та виконувати розпорядження і слугували приписами належної соціальної та моральної поведінки статей. Встановлено, що матері і тати мають різні уявлення щодо рис, якостей, характеру поведінки доньок і синів [4; 7]. Більшість татів прагнуть виховати у синів

такі якості, як відповідальність, повагу до старших, джентльменське ставлення до дівчат і жінок, працьовитість, чесність, самостійність, лідерство, вміння приймати рішення. Натомість дівчаток хочуть бачити добрими, ніжними, чуттєвими, кокетливими, акуратними, охайними, вихованими, емпатійними, стимулюють до вияву почуттів та налагодження добрих стосунків з оточенням. Якщо прихильники традиційного виховання спираються на тезу, яка стверджує, що «немає просто людини, а є тільки чоловік і жінка», то прихильники егалітарного виховання дотримуються принципу, згідно з яким, «немає тільки жінки або чоловіка, а є унікальна людина, індивідуальність, особистість». Як підкреслює О. Каменська «чоловік і жінка є двома основними людськими типами, і стосунки між ними слід розглядати базовою моделлю людських стосунків» [28, с. 5].

Згідно з традиційним підходом сімейні ролі розподіляються між статями у такий спосіб: він – годувальник сім'ї, захисник, виконує важливі соціальні функції, обов'язки якого лежать поза домом; вона – народжує і виховує дітей, є берегинею домашнього вогнища. Її господарські обов'язки, виконання яких у позаробочий час сягає половини його обсягу, – це провідна форма самореалізації жінки – господині, матері, дружини. Творення міжособистісних стосунків у партнерській сім'ї відбувається на засадах рівності особистостей чоловіка і жінки, взаємозамінності їх домашніх ролей та обов'язків. Це означає, що за домашні, побутові справи береться у сім'ї той, хто на цей момент є менш зайнятим. Статева належність не має значення для закріплення сімейних ролей. Гнучкий розподіл сімейних обов'язків дає можливість вчасно вирішувати сімейні проблеми, а ще бути самодостатнім у всіх сферах сімейного життя, чи то ремонт побутової техніки, чи виховання дитини.

Американський дослідник Д. Фішер-Томсон, предметом вивчення якого були батьківські уявлення щодо гри та іграшок для дітей різної

статі, виявив традиційні погляди щодо вибору іграшок, які зумовлені статтю дитини, причому тати демонстрували більшу «традиційність» та непохитність. Зокрема, дівчатам, як правило, дарують ляльок, лялькові будиночки і мініатюрні меблі. Хлопчики отримують у подарунок кубики, конструктори, моделі машин тощо [48]. Таким чином інтереси хлопчиків зосереджуються на техніці, іграх- змаганнях, в яких можна реалізувати свої домагання на перемогу, проявити лідерські якості тощо. Інтереси дівчаток більшою мірою спрямовані на міжособистісні стосунки, сферу сім'ї тощо.

На думку В. Мухіної, іграшки виступають опорним матеріалом у грі, який допомагає розвитку її сюжету, тому на їх виборі теж позначається статева приналежність дітей. Таким чином, від статевої ідентифікації дитини залежить багато позитивних досягнень у її особистісному розвитку: її самосвідомість, інтереси, ігри, іграшки, поведінка, взаємостосунки з однолітками та інше.

Орієнтація на свою стать і пов'язані з нею зміни є тією невід'ємною і генетично ранньою ланкою, без якої неможливе ні перше, здебільшого стихійне, становлення особистості в дошкільному віці, ні її друге відкриття в юнацькому віці [36].

Психологи Б. Ранг і С. Рекліф відзначали, що хлопчики-дошкільнята частіше грають у стереотипні для своєї статі ігри, коли розуміють, що грати «дівчачими» ляльками, на думку батьків, погано. Таким чином, відбувається спрямування дітей з боку дорослих на стереотипізовані заняття та ігри, заохочення стереотипної поведінки, прийнятої для кожної статі – хлопчика соромлять за плаксивість, а дівчинку сварять за пустощі, прагнення бути дослідницею, винахідницею.

Диференціація батьківських очікувань стосується різних видів діяльності, до яких залучають дітей різної статі. Зокрема, дівчаток спрямовують на емоційно- експресивні види, важливі для дому і сім'ї ролі: готування, прибирання, догляд за молодшими братами та сестрами, турбота

про свою зовнішність. Тоді як хлопчиків – на предметно-інструментальні, соціальну активність, практичність, наполегливість, впевненість у собі, контроль своїх емоцій. Зафіксовано, що дівчинці дістається значно більше погладжувальних, обіймів, поцілунків від дорослих, ніж її однолітково-хлопчику [4; 7; 8].

Важливим чинником гендерної соціалізації старших дошкільників, адже зміст навчальних підручників і посібників, дидактичних і виховних настановлень у процесі спілкування вихователя та вихованця є складовою «прихованого» (Ф. Джексон) соціалізуючого навчального плану, який найбільшою мірою відображає гендерні стереотипи суспільства [20].

Прийняття ролі представника своєї статі особливо важливе у старшому дошкільному віці, так як він вважається важливим періодом «зав'язування найбільш значущих вузлів» зростаючої особистості, всередині якого відбувається формування чіткого і незворотнього уявлення «Я – хлопчик»/ «Я – дівчинка».

Учені не заперечують біологічних відмінностей статей, проте вважають, що психологічні та поведінкові відмінності, більшою мірою зумовлені соціально-нав'язаними стереотипами дорослих.

У словнику гендерних термінів «гендерні стереотипи» (*грец. stereos – твердий, typos – відбиток*) – спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно-означені полярні за знаком оцінки, фіксовані образи чоловіка і жінки, які зумовлюють певне ставлення до статей [20].

Дослідники умовно виокремили чотири головні групи гендерних стереотипів: 1) маскулінності–фемінності як характеристик чоловічих і жіночих особистісних властивостей; 2) розподілу сфер діяльності, праці та напрямків соціалізації статей; 3) соціальних ролей у приватно-сімейній сфері; 4) соціальних ролей статей у публічній сфері [8, 7, 20].

Важливими компонентами гендерної соціалізації особистості є гендерна освіта та гендерне виховання. Гендерна освіта передбачає

систематичне навчання, просвіту (тобто пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури) та розв'язує такі завдання в загальному процесі соціалізації: 1) ознайомлення дітей з інституційними цінностями, нормами і правилами міжстатевого спілкування (норми релігії, накази і розпорядження, літературні персонажі); 2) формування адекватного розуміння дорослості: її змісту, істинних ознак, проявів і якостей; 3) формування тілесної ідентичності, з якою тісно пов'язаний психосоматичний потенціал; 4) розкриття особливостей жіночої і чоловічої психології, а також відмінностей поведінки представників різної статі; 5) формування у підлітків і молоді правильного уявлення про взаємини статей, засновані на системі загальнолюдських і національних моральних цінностей.

Гендерне виховання – процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі. Тому у сферу гендерного виховання входять не лише такі специфічні відносини між представниками чоловічої і жіночої статі, як подружні, але й будь-які інші: в суспільному житті, праці, відпочинку тощо.

Гендерний підхід передбачає перш за все створення умов для максимальної самореалізації і розкриття здібностей дівчаток і хлопчиків в процесі педагогічної та батьківсько-дитячої взаємодії; означає рівноцінність обох статей у виборі безпечної поведінки. За таких умов відбувається альтернативний тип гендерної соціалізації – егалітарної, впроваджується особистісно-орієнтований, демократичний підхід до виховання дівчаток і хлопчиків [20].

1.3. Основні чинники формування гендерних відносин дітей старшого дошкільного віку

Період дошкільного дитинства - це період, протягом якого вихователі та батьки повинні зрозуміти дитину та допомогти їй

розкрити унікальні можливості, які їй надає стать, якщо ми хочемо виховати чоловіків та жінок. У найважливіший період формування гендерної стійкості дівчата та хлопці, тривалий час перебувають у закладі дошкільної освіти (8-12 годин), піддаються виключно жіночому впливу [10, с. 32].

Особливості навчання, форми та методи роботи з дітьми, які використовуються в дитячому садку, найчастіше розраховані на дівчаток. При цьому дівчаток і хлопців найчастіше виховують жінки: вдома - мати чи бабуся, а в дитячому садку – вихователі-жінки. Як результат, у багатьох хлопців гендерна стійкість формується без участі чоловіків.

На думку вчених, жінки не можуть виховувати хлопчиків правильно лише з однієї простої причини: у них інший тип мозку та інший тип мислення. Тому, спілкуючись з хлопчиками, багато вихователів керуються лише думкою, що якщо це хлопчик, то, отже, він є втіленням волі, сили, витривалості. В результаті цього зовсім не сміливі, боязні, фізично слабкі та дуже вразливі хлопчики систематично піддаються травматичним наслідкам.

Психологи визначили основні механізми гендерної соціалізації - способи свідомого чи несвідомого засвоєння та відтворення соціального досвіду. У взаємодії з людьми - перш за все наслідування батьків її статі, наслідування її поведінки. Дія цього механізму чітко простежується в іграх дошкільнят: по тому, як дитина вибудовує стосунки в грі (наприклад, у «мати-дочка»), можна справедливо судити про те, що він бачив у сім'ї. Існує також механізм гендерної ідентифікації, суть якого полягає у ототожненні дитини з представниками певної статі, орієнтації на ідеал гендерної поведінки, що відповідає її системі уявлень про найбільш позитивні риси конкретного представника тієї статі (найчастіше це мати чи батько).

Ідентичність дитини також яскраво простежується в дитячих малюнках «Моя родина» [52, с. 78].

Слід зазначити, що в процесі гендерної соціалізації критеріями гендерної освіти дошкільників / дівчат були:

- 1) формування гендерної диференціації (у ранньому дитинстві);
- 2) формування гендерної ідентичності;
- 3) розвиток особистості дівчинки / хлопчика.

Спираючись на аналіз дидактики навчання, можна припустити, що цілеспрямована педагогічна діяльність щодо розвитку особистості хлопчиків та дівчат, різних сфер індивідуальності (інтелектуальна, мотиваційний, діяльнісний, емоційний, саморегуляція), спрямований на оволодіння гендерним репертуаром дітей, навички відповідної гендерної поведінки, культуру стосунків гендерна освіта, яка сприяє позитивній гендерній соціалізації, вважається гендерною освітою.

Зважаючи на гендерні та індивідуальні особливості дітей дошкільного віку, можна виділити завдання гендерної освіти, спрямовані на формування гендерної ідентичності дітей старшого віку. Дошкільний вік (5-6 років) у процесі гендерної соціалізації:

- 1) розвиток здатності до ідентифікації з представники своєї статі;
- 2) вироблення навичок співвідносити гендерну поведінку з поведінкою інших, адекватно оцінювати гендерну поведінку однолітків і свою власний;
- 3) створення умов для реалізації знань про стандарти "чоловічої" та "жіночої" поведінки в грі та реальні стосунки з однолітками;
- 4) виховання потреби та вироблення навичок піклуватися про своє здоров'я, тіло (на доступному віковому рівні), чистоту, зовнішній вигляд;

5) формування уявлень про "жіночу" та "чоловічу" діяльність, професії; як зовнішні, так і внутрішні аспекти маскулінності та жіночності;

6) розвиток розуміння партнерської природи життя в сім'ї та закладі дошкільної освіти;

7) формування основного ставлення людини до дорослої людини, до своїх однолітків та протилежної статі.

Слід зазначити, що особливості гендерної соціалізації дитини багато в чому визначається його соціокультурним середовищем. Специфічні соціальні умови функціонування дітей саду є: недостатній розвиток соціальної інфраструктури, замкнутість, віддаленість. Вплив факторів цього середовища на розвиток особистості призводить до формування певного типу, що мають як позитивні риси цього впливу, так і побічні ефекти.

Отже, гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності дитини - це шлях не лише до гармонійності розвитку її гендерної сфери, а й до гармонійності особистості в цілому, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОСНОВІ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

2.1. Гендерний аналіз навчально-методичного забезпечення проблеми дослідження

Важливим гендерним чинником формування валеологічної культури та орієнтацій дітей на традиційні гендерні відносини є «прихований» соціалізуючий навчальний план, який відображає гендерні стереотипи суспільства. Наявність гендерних стереотипів у навчально-методичних матеріалах, дитячих журналах формують свідомі чи підсвідомі установки на правильну (підтриману, схвалену) чи неправильну (розкритиковану, рідко представлену) поведінку. Це, в свою чергу, зумовлює розробку критеріїв та методів виявлення «прихованих» елементів гендерної дискримінації у дидактичних матеріалах.

Ученими (Ш. Берн, В. Гайденко, Т. Говорун, О. Кікінежді, Н. Козлова, Т. Котлова, І. Предборська, А. Смірнова, Т. Рябова, П. Фролов та інші) були розроблені критерії гендерної експертизи навчальних підручників, навчально- методичних посібників, дитячих журналах тощо.

Дослідниками з'ясовано, що переважна більшість вітчизняних підручників і посібників є прикладами як гендерного дисбалансу (чоловіча стать зображена активною, незалежною, натомість жіноча – пасивною, що потребує допомоги, турботи), так і прояву сексизму (зарозуміле, зверхнє, зневажливе ставлення представників однієї статі до іншої) [20; 22].

Гендерна експертиза текстів нормативних документів, навчальних програм, підручників, посібників, художніх творів, мультфільмів, кінофільмів) ґрунтується на контент-аналізі за певними критеріями: «статус кво» статей (симетричність–асиметричність показників);

наявність «прописаних» гендерних цілей та завдань розвитку; наявність / відсутність гендерної термінології; включення і розкриття гендерних складових; наявність гендерних стереотипів та упереджень щодо статевої належності (назви та відбір тем, формулювання, оцінка щодо зображень образів жінок і чоловіків, хлопчиків та дівчаток тощо); стиль викладу (гендерно-нейтральний, гендерно-чутливий).

Проведений Т. Говорун та О. Кікінежді гендерний аналіз Базового компоненту дошкільної освіти (БКДО) (державного освітнього стандарту), (1998 р.), засвідчив, що для його тексту характерний гендерно-нейтральний виклад (вживання слів «дитина», «особистість») з переважанням гендерної асиметрії мови, яка стосується вживання щодо обох статей іменників та займенників чоловічого роду [6; 23; 30]. Оцінка змістового наповнення БКДО за сферами життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам» теж засвідчила відносну рівновагу гендерних індикаторів. Це, зокрема стосується сфер «Природа» і «Культура». У сфері «Люди» наголошується на формуванні соціальної компетентності дитини: навчається диференціювати людей за ознаками віку, статі, спорідненості тощо.

Водночас, у змістовому наповненні програмного документу виявлені гендерні індикатори як егалітарного, так і стереотипного, статеводиференційованого підходу. Це стосується передусім категорії статі, трьох змістових ліній «Родина», «Інші люди», «Людство», де присутні дискримінаційні елементи диференційованого, обмежувального підходу до виховання дитини залежно від її статі, статовідповідні традиційні очікування щодо виконання гендерних ролей та видів діяльності дітьми різної статі. Найбільші суперечності щодо основних стратегій виховання в контексті статеводиференційованого і гендерного підходів виявлені у змістовій лінії «Статеві відмінності між людьми» [6, с. 227–228]. Зокрема, гендерно забарвлені посили традиційного характеру у БКДО транслюються через: прямі вказівки «...*Тато-матеріальний*

здобувач, мати – господиня; хлопчик – захищає, дівчинка – опікується» [6, с. 228], «...Знає, що хлопчик опікає, шанує, захищає дівчаток, уважний до них; ... що дівчатка дбають, турбуються про хлопчиків, шукають в них опору, захист, галантність; ... вміють розподіляти обов'язки, зважаючи на особливості статі» [6, с. 228], акцентується на статевоповідних видах діяльності, дихотомічності вибору іграшок, ігор і друзів [6, с. 224–228], що призводить до позбавлення дитини основних громадянських прав і свобод на підставі належності до статі [30].

Зміст текстового та ілюстративного матеріалу дитячих журналів, який також впливає на формування валеологічної і гендерної культури. З цією метою було проаналізовано дитячі журнали для дітей старшого шкільного віку («Малятко», «Пізнайко», «Барвінок», «Ангелятко», «Маленький Розумник», «Маленька Фея і сім гномів», «Зернятко»).

Гендерний аналіз дитячих журналів засвідчив здебільшого стевотипізований їх зміст, оскільки чоловіча стать, як правило, представлена у головних ролях, як активні персонажі, які створюють подію, вчинок; натомість жіноча – як така, що має справу лише з обслуговуючою працею. Виявлена така закономірність: якщо авторами статей у дитячих журналах є жінки, то у змісті текстового та ілюстративного матеріалу спостерігається помітно менша кількість стереотипізованих моделей поведінки. Стереотип «він діє, а вона обслуговує» замінюється однаковими заняттями.

З'ясовано, що загалом чоловічу стать відтворюють у текстах та ілюстративному матеріалі значно частіше, ніж жіночу. Журнали нав'язують дітям гендерні посилені стевотипізованого характеру. Егалітарне зображення статей представлено не систематично і стосується, як правило, приватної сфери (хобі, дозвілля тощо).

Подаємо для прикладу якісний аналіз декількох дитячих журналів.
«*Малятко*». Постійно діючими рубриками журналу є такі:

«Прочитай сам!», «Дзвіночок», «3 Днем Народження». Рідше зустрічаються інші рубрики: «Сторінка для наймолодших» – 7 разів; «Зарубіжні письменники дітям» – 3 рази; «Малятко (сторінка для батьків)» – 6 разів; «Маляткова пошта» – 5 разів; «Чи знаєш ти?» – 4 рази.

У змісті рубрики «Прочитай сам» подано різноманітні оповідання для дітей обох статей, в яких розповідається про позитивні і негативні якості малят, їх дії та вчинки, про участь як у традиційних для статі видах діяльності, так і нестатевовідповідних. Наприклад, оповіданнях «Лінива Оленка» – про ліниву дівчинку, яка нічого не хотіла і не вміла робити, усе за неї робили бабуся і дідусь; «Ростик-командир» – про хлопчика, який любляв грати морський бій; «Хто мудріший» – про двох хлопчиків, які сперечались між собою і ніхто не хотів поступатись одне одному; «Помічниця» – про дівчинку, яка допомає мамі на кухні тощо. Попри зображення стереотипної поведінки статей зустрічається приклади егалітарної: у вірші «Братик і сестричка» розповідається про турботливого братика, який завжди допомагає своїй сестричці (чистить їй черевички чи виготовляє іграшки). З точки зору гендерного підходу, на нашу думку, доцільним є доповнення назви рубрики статево відповідним займенником «сама».

У рубриці «Дзвіночок» дітям пропонуються твори малих жанрів: загадки, скоромовки, примовлянки, забавлянки, коротенькі віршики, а також головоломки і ребуси, в яких дотримано зображення парності статей.

У вірші «Малий Ніссе» зображено андрогінного хлопчика, який «має до всього хист», і поєднує як «жіночі», так і «чоловічі» навички. У загадках, примовлянках, лічилках тощо знаходимо егалітарні тенденції, спрямування дівчаток і хлопчиків на взаємодію, співпрацю та спільні ігри.

У рубриці «3 Днем народження» подаються імена іменинників дівчаток і хлопчиків, додано їхні фото. У періодичній рубриці «Сторінка

для наймолодших» друкуються невеличкі віршики. Позитивним є зображення егалітарної сім'ї, яка веде здоровий спосіб життя та формування у хлопчиків

навичок самообслуговування. Зокрема, у вірші «Ми їдемо на море» розповідається про хлопчика, який вже має певні навички самообслуговування: сам збирає валізу у поїздку, проте бере із собою лише традиційні іграшки: літачки, танки, солдатики, гантелі, м'ячі, бінокль та інші.

У рубриці «Зарубіжні письменники дітям» діти знайомляться із творами зарубіжних письменників. Слід зазначити, що у більшості творів зображено хлопчиків. Наприклад, «Бріф, бруф, браф» (Джані Родарі) – про двох хлопчиків, які придумали «чарівні» слова, зрозумілі лише для них. «Зокі – Покі» (Олівера Ніколова) – про хлопчика, який неохайно мився, розливаваючи воду.

Цікавою є рубрика «Малятко (сторінка для батьків)», у якій подається інформація для батьків щодо виховання дітей. Зокрема, розкриваються такі теми: «Як загартовувати дітей», «Похід у зоопарк», «Чому я люблю свою маму», «Якими вони виростуть?». Друкуються у цій рубриці і казки для спільного читання із дітьми.

У «Малятковій пошті» для дітей пропонуються різні пізнавальні завдання, розв'язавши які, дівчатка і хлопчики надсилають відповіді та стають учасниками відповідних конкурсів.

У періодичній рубриці «Чи знаєш ти?» міститься пізнавальна інформація гендерно-нейтрального характеру про живих істот та різноманітність предметного світу. Наприклад, «Мандрівка в чорнозем», «Навіть дрібниця має таємницю», «Найміцніший в світі пароплав» тощо.

Отже, усі рубрики журналу «Малятко» спрямовані на дівчаток і хлопчиків, розвиток їх читацьких інтересів. На його сторінках переважають приклади егалітарної поведінки, що є передумовою для освоєння дітьми життєвих навичок моральної, гендерно-нейтральної

поведінки.

Пізнайко. У журналі усі рубрики подібні між собою та зображені у вигляді коміксів. Зокрема, у рубриці «Пригоди» подаються, як правило, детективні історії нейтрального характеру («Дивні чоловічки», «Хвостатий детектив», «Ніч у музеї», «Магічні візерунки». Проте звертання у вірші «Слово невлад» *«Любий юний друже!»*), наштовхує на думку, що ця рубрика призначена лише до хлопчиків.

Рубрика «Цікавинки» вміщує пізнавальну інформацію на різноманітну тематику: «Малюткологія», «Пригоди кличуть», де зображені переважно хлопчики, проте зустрічаються двоє дівчаток (на роликах і парашуті), «Магазин юних хакерів» (вчитель проводить екскурсію дівчаткам і хлопчикам у магазині з комп'ютерною технікою та ін. У рубриці «Факти» подано інформацію про піратів-чоловіків, які демонструють традиційну чоловічу поведінку чи «Славетні воїни» – розповідь про сильних чоловіків, які *«...захищали, шанували людей, були сміливі»*. Змістове наповнення рубрик «Чудасія», «Пізнавалка» та «Факти» подібне до попередніх, оскільки містить пізнавальну інформацію нейтрального характеру на теми: «У світі тварин», «Дев'ять місяців дива», «Хто така ця крякозябра?», «Шаблезубі киці», «Пригоди починаються», «Бестселер». Із традиціями, звичаями українського народу діти ознайомлюються завдяки одноіменній рубриці «Традиції». Обидві статі тут представлені у паритетних ролях.

У рубриці «Читалка» поряд із стереотипізованими зображеннями («Вождь Червоношкірих» – про хлопчика, який зміг обманути злочинців; «Кузька в лісі» – про пригоди домовиків (чоловічої статі) та інші, зустрічаються позитивні тенденції егалітарного порядку у казках та оповіданнях. Наприклад, у оповіданні «Галя і валіза» розповідається про дівчинку, яка дуже хотіла на море і вирішила залізти у валізу свого товариша, у історії «Хом'ячок – 800» – дівчинці подарували іграшку-кіборга.

Часто у номерах журналу зустрічається рубрика «Комікс», у якій пропонуються до прочитання різноманітні комікси із зображенням традиційних ролей, як-то: «Дістатись до зірок» – дідусь розповідає онуку про аероплани (а чому ж немає онучки?), «Нічний гість» – про відважного хлопчика-бобра, який спішить вночі а допомогу, мама-бобріха переживає, але її заспокоює тато, говорить, що син вже великий.

Рубрика «Майстерня» спрямована на розвиток у дівчаток і хлопчиків умінь та навичок щодо виготовлення різних речей своїми руками: «Валентинки», «Новинки моди» – вирізають із кольорового паперу сумочки, «Горщиківий чоловічок» – виріб для декорування вазонів.

Наступні рубрики: «Головоломка», «Кросворд», «Малювалка», «Лабіринт», «Ігротека», вимагають від дітей обох статей певних знань, прояву творчості, уяви, проте характерним для них є зображення хлопчиків і дівчаток переважно у традиційних видах діяльності. Зокрема, у рубриці «Головоломка» дітей показано у спортивному залі, зайнятими різними справами: дівчатка – вишивають, малюють картину, підскакують, одна – робить вправи на «коні», а хлопчики – грають футбол, теніс, піднімають гирі один – грає на гітарі.

Егалітарний зміст містить рубрика «Шукалка», де жіноча стаття показана у нетрадиційних видах діяльності (леді-піратки, які були сильними, сміливими, носили чоловічий одяг, вміли користуватись зброєю на рівні із чоловіками).

У рубриці «Плутанка» подано вірш «Ситий кит», де матуся-китиха годувала своє дитя, присипала його, співала колискову, а про тата-кита не згадується. Розповіді про вчених різних наук супроводжуються малюнками, на яких зображено лише особи чоловічої статі. «Вусаті спецагенти» – теж герої чоловічої статі: Кіт Леопольд, Гарфілд, Том, лише одна кішка-жінка.

Барвінок. У журналі містяться постійні рубрики: «Хто? Що? Як?

Де? Коли? Чому?»; «Балакучий Мотя»; «Банк усіляких цікавинок»; «Торбинка дядечка Запитальника»; «Ми любимо читати»; «Мудрагелія»; «Перехрестя золотих забав»; «Веселий кіш»; «Товариство відважних боягузів»; «Принцеса»; «Наш скарб – рідна мова»; «Майстер-клас»; «Чи правда, що ...»; «Книга золотих казок»; «Енциклопедія язикатої Хвеськи».

У рубриці «Хто? Що? Як? Де? Коли? Чому?» міститься конкурс «Перепис бабусь», сюди діти присилають історії про своїх бабусь, спільні фото. В одному номері зустрічаємо слова: «А як же без тата й дідуся?». Завдання для дітей: скласти асоціативні ряди для слів: тато, дідусь, наприклад, бабумамця, бабутатко, бабусонечко.

У рубриці «Ми любимо читати», як правило, у оповіданнях зображена традиційна поведінка статей, наприклад, «Страшна велика Кука» (фентезі для барвінчат) про пригоди Вуйка і сищика Пищика; «Хто боїться зайчиків» (сім'я зайчиків, де тато ходить на роботу, яка для нього – найголовніша у житті, а мама – домогосподарка).

2.2. Змістова характеристика сформованості валеологічної культури у старших дошкільників на основі гендерного підходу: критерії, показники, рівні

Стан сформованості валеологічної культури у дітей старшого дошкільного віку визначався відповідно до виокремлених у процесі теоретичного аналізу компонентів через аналіз критеріїв відповідно до визначених показників. Характеристика компонентів валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів подано у додатку Б.

За означеними критеріями та показниками було виокремлено три рівні сформованості валеологічної культури у старших дошкільників: низький, середній і достатній.

Достатній рівень. Діти мають достатні, міцні знання про здоров'я

та його компоненти, усвідомлюють взаємозв'язок здоров'я та способу життя, дають чіткі судження про норми взаємин із однолітками обох статей. Проявляють ціннісне ставлення до здоров'я, стійке прагнення бути здоровою людиною, доброзичливість у стосунках із рідними та однолітками обох статей. Надають адекватні оцінні судження про себе та інших людей різної статі. Виявляють гуманістичні мотиви поведінки: прагнення чуйного, співчутливого, емпатійного ставлення до інших. Поведінка активна, набуті життєві навички та уміння виявляються у: дотриманні режиму дня, правил здорового способу життя без нагадувань з боку дорослих; встановленні й підтриманні доброзичливих, дружніх стосунків з однолітками обох статей; усвідомленні своїх обов'язків у сім'ї та їх систематичному виконанні.

Середній рівень. Діти обґрунтовують сутність здоров'я лише за допомогою дорослих; виділяють окремі ознаки здоров'я та чинники здорового способу життя. Часто вважають, що представники іншої статі не вміють товаришувати. Усвідомлюють цінність здоров'я, але з певними труднощами пояснюють її. Судження про себе не завжди відповідають дійсності, часто залежать від настановлень дорослих. При описі іншої статі керуються гендерними стереотипами, описуючи жіночу стать як слабку, а чоловічу – сильну. Бажають надати допомогу іншим при необхідності, проте не знають, яким чином це зробити. Виконують оздоровчі процедури після нагадувань дорослих. Намагаються виконувати домашні доручення. Надають перевагу іграм та спільній діяльності із представниками обох статей.

Низький рівень. Діти мають початкові знання про здоров'я, здоровий спосіб життя, не визначають їх ознаки та чинники. Не пов'язують стан здоров'я людини зі способом життя. Спілкуються виключно із представниками своєї статі. Не вважають здоров'я найважливішою цінністю для людини. З певними труднощами характеризують себе. При описі іншої статі керуються гендерними

стереотипами, описуючи жіночу стать як слабку, а чоловічу – сильну. Не виявляють бажання піклуватися про оточуючих. Не проявляють наполегливості у дотриманні режиму дня, правил здорового способу життя. Володіють тільки частиною елементарних домашніх доручень. Відмовляються товаришувати з представниками протилежної статі.

2.3. Створення здоров'язберезувального середовища у закладі дошкільної освіти із врахуванням гендерної складової

Гендерний підхід в організації предметно-розвивального середовища спрямований на успіх гендерної соціалізації хлопчиків та дівчат дошкільного віку, виходячи з ряду факторів:

- зміст середовища повинен бути структурований відповідно до основних елементів соціальної культури;
- основні її об'єкти повинні включатися в різні види діяльності (пізнавальна, ігрова, мовна, комунікативна, рухова, навчальна тощо);
- враховуються як вікові, так і соціально-психологічні особливості дитини (забезпечується оптимальний баланс спільної та самостійної діяльності дітей);
- враховується вікове та гендерне орієнтування обладнання та матеріалів.

З цією метою ми визначили основні вказівки щодо організації середовища, що розвивається на основі гендерного підходу:

- врахування гендерного простору групи (кількість хлопців та кількість дівчат);
- врахування етапів розвитку гендерної ідентичності;
- врахування психологічних особливостей розвитку дівчаток та хлопців.

Розглянемо кожну з них:

1. Розгляд гендерного простору групи. В організації предметно-розвивального середовища вихователі дитячих садків раніше спиралися на принцип врахування гендерних та вікових відмінностей, що виявляється в спеціальному обладнанні ігрових зон так званих «королівств» для дівчаток і хлопців. Однак побудова простору та його наповнення змістом не враховує співвідношення кількості хлопців та дівчат, наприклад, 25% дівчат, відповідно 75% хлопців, відвідують групу та куточок для рольової гри для дівчаток займають більшу частину місця, що зачіпає інтереси хлопців та уповільнює процес формування їх гендерної ідентичності.

Такий самий підхід розглядається у змісті середовища, що розвивається: матеріали та обладнання. Матеріали та обладнання, якими користуються дівчата та хлопці (м'які іграшки, настільні ігри, книги, набори предметів, що замінюються), розміщуються в групі за взаємною згодою.

2. Врахування гендерної ідентичності хлопців та дівчат. З огляду на етапи розвитку ідентичності хлопчиків та дівчат, у групах дітей вихователь використовує маркери гендерних відмінностей як необхідний елемент для візуального підтвердження статі. Наприклад, у роздягальні шафи пофарбовані у два кольори - для хлопчиків та дівчаток також предметні малюнки на сумках для басейну відповідають гендерній статі тощо.

Гендерна соціалізація дитини передбачає засвоєння та відтворення гендерних ролей та культури гендерних відносин. Зонування групового простору для дівчаток та хлопців не означає, що вони грають окремо. Потрібно прагнути організувати обстановку так, щоб хлопці та дівчата взаємодіяли один з одним, вчилися будувати стосунки, наприклад: у кутку рольових ігор у грі «Сім'я», хлопчик, вивчаючи роль тато, спілкується з дівчиною, яка виконує роль матері (дочки). У ігровій зоні для дівчаток хлопчики мають валізу з інструментами, а в зоні ігор для

хлопчиків дівчатка використовують валізу лікаря та надають «медичну допомогу» хлопцям. Відповідно до сюжету гри хлопчики та дівчатка демонструють стосунки, які відбуваються в реальному житті.

3. Психологічні особливості розвитку дівчаток і хлопчиків враховуються як в організації простору, так і в змісті. Простір, який цікавить дівчат, невеликий, їм потрібен лише куточок у групі чи маленьке місце на вулиці, щоб довго грати у дочки-матері, або вони розкладають «багатство» - ляльок, прикрас - і грають обмежено. Однак він опрацьований до найменших деталей, відображений у свідомості. Хлопчики по-іншому: ігри хлопчиків покликані освоювати територію, досліджувати різні предмети. Активні, енергійні ігри часто покладаються на далеке бачення: вони бігають один за одним, кидають предмети в ціль, використовуючи весь простір, який їм надається. Якщо ми обмежимо ігровий простір хлопців, то вони максимально використовують наявну територію. Він охоплює як горизонтальні, так і вертикальні відносини. Тому потрібно мінімізувати простір для дівчаток, а хлопчикам надається більше місця для активності, враховуючи гендерний простір групи.

Крім організації простору, важливо враховувати наповнення середовища вмістом для хлопчиків та дівчат. Організоване середовище в куточку сюжетно-рольових ігор для дівчаток докладно, враховуючи той факт, що з раннього віку фокус робиться на людину та сферу її найближчого існування: відносини між людьми, товари (одяг, посуд).

Провідне місце у формуванні особистості в дошкільний період займає ігрова діяльність. Гра в житті дітей важко переоцінити. Саме в грі дитина тренує свої соціальні прояви майбутньої дорослості. Вона вчиться взаємодіяти з однолітками, відчувати їх, порівнювати та виражати їх здібності, впливати на думки інших, відстоювати їхню точку зору, бути активним та корисним у колективній діяльності та багатьох інших речах. А від того, як це вийде, багато що залежить від формування її успішного способу життя.

Засади гендерного виховання старших дошкільнят визначають зміст та інтерактивні форми та методи роботи, зокрема: метод квесту, виконання проєктів, обговорення поведінки літературних героїв, перегляд і аналіз мультфільмів, ігрові методи, бесіда, інтерактивні заняття, аналіз проблемно-пошукових завдань, метод кооперативного навчання, міні-тренінг тощо.

З метою фізичного розвитку старших дошкільнят широко використовується метод *квесту* – спортивно-інтелектуального змагання, групової чи колективної розвідницької гри, у процесі якої дівчатка і хлопчики набувають навичок взаємодії з іншими, роботи у команді, вміння домовлятися між собою, спільно обговорювати та аналізувати кожне завдання, виявляти креативність і кмітливість. Така гра вчить дітей обох статей взаємодії, у процесі діалогу шукати компроміси, узгоджувати свої бажання з інтересами інших.

Вагому роль в організації освітнього процесу ЗДО відіграє проєктна діяльність старших дошкільників. Метод *проєктів* – педагогічна технологія, яка включає дослідницькі, пошукові, проблемні завдання та ґрунтується на співробітництві вихователя та вихованців.

У процесі виконання індивідуальних проєктів відбувається реалізація можливостей дитини незалежно від її статевої належності, розвиток її самостійності, виховання самоконтролю, відповідальності, дисциплінованості. Проєкт включав наступні етапи: 1) постановка проблеми та її обговорення; 2) робота над проєктом; 3) презентація результатів роботи; 4) аналіз процесу роботи; 5) рефлексія.

Досить ефективним методом роботи із старшими дошкільниками є *аналіз поведінки літературних героїв*. Робота з літературним твором передбачає виконання інтелектуального завдання, яке виступає у якості своєрідного гендерно-пізнавального поля; його емоційне сприймання дозволяє старшим дошкільнятам «приміряти» на себе різні образи, характери, прожити ситуації, описані у творі, прийняти гендернонетипову

чи статевоповідну поведінку героїв, чи виявити гендерно-стереотипізовану позицію героїв.

До шляхів створення оздоровчого середовища у ЗДО належать театралізовані та музично-ритмічні фізкультурні заняття із використанням імітаційних, мімічних і емоційно-пантомімних вправ, інсценівок, ігор- драматизацій із залученням обох статей сприяли фізичному та соціальному розвитку дівчаток і хлопчиків, розвитку дружнього спілкування та взаємодії. Імітації є емоційно насиченими: «легко стрибають птахи», «весело, легко стрибає заєць», «високо підіймає ноги, крокує півник» тощо. В інсценівках діти виконували різні рухи, копіювали дії людини, тварин чи птахів. Такі заняття проводяться з музичним супроводом (пісні та народні мелодії), народними танцями і хороводами у вигляді бансів чи флеш-мобів під час прогулянок на дитячому майданчику.

З метою формування валеологічної культури у старших дошкільників також використовується метод *бесіди*.

Необхідним у роботі із старшими дошкільниками є підкреслення прикладів і заохочення дітей до виховання загальнолюдських, базових якостей, а саме: міжособистісне партнерство, дружба, турбота і тактовність, незалежність, впевненість, сміливість, чуйність, відповідальність, які є цінними та корисними для особистостей обох статей. Це завдання є релевантним соціально-емоційній лінії розвитку старших дошкільників.

Отже, гендерне виховання - засвоєння знань про взаємини статей, формування культури статевої поведінки.

Роль дорослого у формуванні психологічних основ статевого виховання дошкільників надзвичайно важлива. Оскільки від правильності побудови виховного процесу залежить статева самоідентифікація, засвоєння ролей чоловіка чи жінки, адекватне ставлення до статевих відмінностей. Провідне значення при цьому має

сім'я і найближче оточення дитини, які виробляють стереотипи її поведінки.

ВИСНОВКИ

У процесі написання бакалаврської роботи була досягнута поставлена мета, а саме – обґрунтовано особливості формування валеологічної культури старших дошкільників на основі гендерного підходу.

Здійснене дослідження дозволило дійти таких висновків:

1. Валеологічна культура – знання індивідом своїх генетичних, фізіологічних і психологічних можливостей, методів і засобів контролю, збереження і розвитку здоров'я, вміння поширювати валеологічні знання на оточуючих. Розгляд такого багатовимірного поняття як валеологічна культура є складним, інтегративним, всеохоплюючим явищем, у якому еkleктично поєднуються різноманітні дискурси площини, ідеї: від знань у сфері здоров'я до валеологічних умінь та навичок. Це призводить до наявності різних визначень цього поняття.

Проаналізуємо складові здоров'я як головної характеристики валеологічної культури.

Фізичне здоров'я – показник фізичного стану людини, її властивостей як біологічної системи та самореалізації, забезпечує оптимальну адаптацію організму до факторів зовнішнього середовища. Чинниками фізичного здоров'я є: рівень фізичного розвитку, фізичної підготовки, готовності організму до виконання фізичних навантажень, здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму.

Соціальне здоров'я пов'язане з економічними чинниками, стосунками індивіда на різних рівнях соціуму (мікро-, мезо- і макрорівнях), а також із працею, відпочинком, побутом, соціальним захистом, охороною здоров'я, безпекою життєдіяльності тощо.

Психічне здоров'я як динамічний стан суб'єктивного, внутрішнього благополуччя особистості дозволяє актуалізувати власні індивідуальні і віково-психологічні особливості, забезпечує адекватну регуляцію поведінки, оскільки залежить від самооцінки, мотивації та ціннісних

орієнтацій.

Вчені В. Оржеховська, О. Савченко, О. Сухомлинська вважають *духовне здоров'я* стрижнем здоров'я, найвищим його рівнем, адже воно відображає людське буття, життєві принципи, які забезпечують цілісність особистості, її індивідуальний розвиток та життя у соціумі.

2. У психолого-педагогічній науці старший дошкільний вік вважається первинним етапом гендерної соціалізації, оскільки у цей період відбувається засвоєння і відтворення індивідом статоворольових норм, приписів, прийнятих у суспільстві щодо поведінки чоловіків та жінок.

У період старшого дошкільного віку закладається фундамент оптимістичного світобачення, формуються уявлення дитини про себе як представника певної статі, свої права та обов'язки, засвоюються моральні правила і норми, розвивається довільна поведінка, емоційна децентрація, «інтелектуалізація» переживань як змістова характеристика «кризи семи років» (Л. Виготський), відбувається становлення дитини як особистості.

Важливими компонентами гендерної соціалізації особистості є гендерна освіта та гендерне виховання. Гендерна освіта передбачає систематичне навчання, просвіту (тобто пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури) та розв'язує такі завдання в загальному процесі соціалізації: 1) ознайомлення дітей з інституційними цінностями, нормами і правилами міжстатевого спілкування (норми релігії, накази і розпорядження, літературні персонажі); 2) формування адекватного розуміння дорослості: її змісту, істинних ознак, проявів і якостей; 3) формування тілесної ідентичності, з якою тісно пов'язаний психосоматичний потенціал; 4) розкриття особливостей жіночої і чоловічої психології, а також відмінностей поведінки представників різної статі; 5) формування у підлітків і молоді правильного уявлення про взаємини статей, засновані на системі загальнолюдських і національних моральних цінностей.

3. Засади гендерного виховання старших дошкільнят визначають зміст та інтерактивні форми та методи роботи, зокрема: метод квесту, виконання проєктів, обговорення поведінки літературних героїв, перегляд і аналіз мультфільмів, ігрові методи, бесіда, інтерактивні заняття, аналіз проблемно-пошукових завдань, метод кооперативного навчання, міні-тренінг тощо.

Необхідним у роботі із старшими дошкільниками є підкреслення прикладів і заохочення дітей до виховання загальнолюдських, базових якостей, а саме: міжособистісне партнерство, дружба, турбота і тактовність, незалежність, впевненість, сміливість, чуйність, відповідальність, які є цінними та корисними для особистостей обох статей. Це завдання є актуальним для соціально-емоційній лінії розвитку старших дошкільників.

4. Питання гендерного виховання стають небайдужими для дитини з того моменту, як вона починає усвідомлювати свою статеву належність, розуміти, що вона не лише дитина, а хлопчик або дівчинка. Статева ідентифікація - один з найважливіших елементів становлення особистості дитини, який впливає на все її подальше життя.

Підготовку дітей до виконання свого життєвого призначення, різних соціальних ролей - мужнього сина, турботливої доньки, доброго брата чи сестри - треба починати з раннього віку, коли починає формуватись особистість.

Період дошкільного дитинства - це той період, в процесі якого батьки повинні зрозуміти дитину і допомогти їй розкрити ті унікальні можливості, які дані їй своєю статтю, якщо ми хочемо виховати чоловіків і жінок, а не безстатевих істот, розгубили переваги своєї статі. У найвідповідальніший період формування гендерної стійкості дівчатка і хлопчики протягом тривалого часу перебування в дошкільному освітньому закладі (8-12 годин) піддаються виключно жіночому впливу.

Отже, гендерний аспект валеологічної освіти дошкільників та розвиток гендерної ідентичності дитини - це шлях не лише до гармонійності розвитку її гендерної сфери, а й до гармонійності особистості в цілому, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили Ш. Психологические основы педагогики сотрудничества: книга для учителя / Ш. Амонашвили. – К.: Освита, 1991. – 111 с.
2. Амосов Н. Энциклопедия Амосова: Алгоритм здоровья; Человек и общество/ Н. Амосов. – Донецк : Сталкер, М. : ООО : Изд-во АСТ, 2002 – 464 с.
3. Андрищенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку: дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди» / Т. К. Андрищенко. — Переяслав- Хмельницький, 2007. – 268 с.
4. Араканцева Т. А. Гендерная социализация ребёнка в семье: учебное пособие / Т.А. Араканцева. – М.: Издательство: МПСУ, 2011. – 133 с.
5. Арцишевський Р. А. На шляху до людини : вибр. пед. ст. / Р. А. Арцишевський; МОНМС України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Наук.-метод. центр світогляд. освіти молоді. – Луцьк, 2011. – 348 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (державний освітній стандарт) // Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посіб./ Наук. ред. О.Л. Кононко. – К.: Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2003. – С. 203–244.
7. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С.Бем. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
8. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – М.; СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
9. Бех І. Виховання особистості: у 2 кн. / І.Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с. – Кн.1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади.

10. Богуш А. Дошкілля в сучасному педагогічному просторі // Вісник Інституту розвитку дитини: збірник наукових праць. – К.: Видавництво Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 11. (Серія: Філософія, педагогіка, психологія). – С. 48–59.
11. Боднарчук Г. Фізіологічні основи здоров'я людини / Г. Боднарчук // Біологія. Шкільний світ. – 2006. – №23–24. – С. 1–64.
12. Бойченко Т. Основи здоров'я: навчальна програма для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / Т.Бойченко, Т. Воронцова, О. Гнатюк та ін. – Режим доступу: mon.gov.ua/images/files/one-four/osnovy_zdorov.doc
13. Борисюк А. С. Психічне здоров'я як соціально-психологічна проблема / А. С. Борисюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць. – Луганськ : Видавництво СНУ ім. В.Даля, 2006. – № 5(16). – С. 27–30.
14. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье / И. И. Брехман; [2-е изд., доп., перераб.] – М.: ФКиС, 1990. – 208 с.
15. Вайнер Э. Валеология: учеб. для вузов / Э. Вайнер. – М.: Флинта; Наука, 2001. – 416 с.
16. Валеология человека Здоровье – Любовь – Красота – СПб , 1996.- 245с.
17. Велика медична енциклопедія / гол. ред. Б. Петровський. – М.: Радянська енциклопедія, 2002. – Т.1 – 603 с.
18. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. вузів / [О. Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук, та ін.]. – К.: Каравела, 2008. – 400 с.
19. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
20. Говорун Т. Гендерна психологія: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Говорун, О. Кікінежді – К.: Академія, 2004. – 308 с.

21. Горащук В. Формирование культуры здоровь школьнико (теория и практика) / В.Горащук. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 376 с.
22. Гендерна педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В.Гайденко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 313 с
23. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. – 2010. – 328 с. (Програма розвитку ПРООН в Україні).
24. Дитина у сучасному соціопросторі: навчальний посібник / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К.В. Карасьова [та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко. – К. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 272 с.
25. Енциклопедія освіти / Акад пед наук України, головний ред В. Г. Кремень – К Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
26. Запорожец А.В. Психология детей дошкольного возраста / А. В. Запорожец, Д. Б. Эльконин. – М.: Просвещение, 1964. – 352 с.
27. Іваній І. В. Фізична культура особистості фахівця фізичного виховання та спорту: навч.-метод. посібник / І. В. Іваній. – Суми: Університетська школа, 2015. – 128 с.
28. Каменская Е. Н. Гендерный подход в педагогике. – Ростов на Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 2006. — 176 с.
29. Кисла О. Формування здоров'язберезувальної компетентності у дітей дошкільного віку засобами здоров'язберезувальних технологій / О. Кисла, А.Кошель // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – № 9. – Ч. 2. – С. 101–106.
30. Кікінежді О. М. Гендерне виховання дошкільнят: навчально-методичний посібник / Т.Говорун, О. Кікінежді, І. Шульга. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. – 2015. – 192 с.
31. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О. Л. Кононко. – К.: Світич, 2009. – 208 с.
32. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні / Шкільний курс «Валеологія»: збірник матеріалів // [упор. А. В. Царенко].

– К.: Освіта, 1994. – С.5–19.

33. Левінець Н. Сучасні підходи до моделювання здоров'язбережувального середовища різновікової групи ДНЗ / Н.Левінець, Я. Плохута // Вісник Інституту розвитку дитини (Серія Філософія, педагогіка, психологія). – 2014. – Вип. 35. – С. 87–93.

34. Лохвицька Л. В. До здоров'я дітей – через освіту дорослих: Технологія взаємодії дошкільних навчальних закладів з родинками: навч.-метод. посіб. / Л. В. Лохвицька, Т. К. Андрющенко. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 176 с.

35. Маслоу А. Самоактуалізовані люди: дослідження психологічного здоров'я / А. Маслоу. – СПб, 1999.-342с.

36. Мухина В. С. Детская психология / В. С. Мухина. — М , 1990.-267с.

37. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

38. О политике Всемирной организации здравоохранения. «Здоровье для всех до 2000 года» // Медицинские вести. – 1997. – № 1. – С. 22–23.

39. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник / Т. І. Поніманська – К.: Академвидав, 2016. – 456 с.

40. Сучасний словник із суспільних наук /за ред. О.Г. Данильяна, М. І. Панова. – Харків: "Прапор", 2006. – 546 с.

41. Сущенко Л. П. Соціальні технології культивування здорового способу життя людини / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 308 с.

42. Тлумачний словник української мови / [укладачі Т.В. Ковальова, Л.П.Коврига]. – Харків: Синтекс, 2002. – 672 с.

43. Цюпак І. М., Шищак Н. Ю. Валеологічна культура дітей дошкільного віку як актуальна педагогічна проблема/ Цюпак І. М., Шищак Н. Ю. // The 8th International scientific and practical conference

“Topical issues of the development of modern science” (April 8-10, 2020)
Publishing House “ACCENT”, Sofia, Bulgaria. 2020. 577 p. - S. 524-527.

44. Цюпак И.Н. Снижение заболеваемости дошкольников: педагогический опыт [Текст] / И.Н. Цюпак // Zbiór raportów naukowych. “PROBLEMY MIEJSCOWEGO NOWOCZESNE PREDSZKOLE I SZKOLNICTWA WYZSZEJEGO” (29.10.2014 – 30/10/2014) – Warszawa: Wydawca: Sp. Z o.o. “Diamond trading tour”, 2014. – С.156 – 158.

45. Чому жінки живуть довше чоловіків [Електронний ресурс] / –
Режим доступу: <http://www.engteacher.info/chomu738.html>

46. Шищак Н. Ю., Цюпак І.М. Основні чинники формування гендерних відносин дітей старшого дошкільного віку / Шищак Н. Ю., Цюпак І.М. // Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти: збірник наукових доповідей / за заг.ре. Ю.А.Руденко. – Одеса : Бондаренко М.О., 2019. – С. 315-318.

47. Шульга І. Гендерний підхід у створенні оздоровчого середовища у дошкільних навчальних закладах / І. Шульга // «Гендер. Екологія. Здоров'я. – Харків. – 2015. – С. 117–119.

48. Fisher-Thompson D. Toy selection for children: Personality and toy request influences // D. Fisher-Thompson, Sausa A. D., Wright T. F. [Online resource]. – Access: <http://link.springer.com/article/10.1007%2F01544613>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльний аналіз підходів до розуміння феномена здоров'я

Підхід	Характеристика
<i>комплексний або системний підхід</i> (М. Мюррей, В Еванс і ін.)	здоров'я розглядається як багатовимірний феномен, складний і неоднорідний за змістом, що поєднує якісно різні компоненти, і відображає фундаментальні аспекти людського життя.
<i>нормоцентричний підхід</i>	здоров'я розглядається як сукупність середньостатистичних норм сприйняття, мислення, емоційного реагування та поведінки індивіда у поєднанні з його нормальними показниками соматичного стану.
<i>феноменологічний підхід</i> (К.Ясперс, І. Ялом та ін.)	здоров'я розглядається крізь призму прояву індивідуального, неповторного способу «буття в світі, суб'єктивних переживань людини».
<i>холістичний підхід</i> (С.Гроф, Г.Олпорт, Д.Роджерс, Е Еріксон, К. Юнг та ін.)	здоров'я розглядається як системна якість, яка набувається в процесі становлення цілісної особистості, як певний рівень інтегрованості особистості.
<i>еволюційний підхід</i> (В.Вернадський, В. Казначеев, Є. Спірін, К.Лоренц та ін.)	будь-які явища душевної життєдіяльності оцінюються в широкому контексті загальновидової еволюції; будь-який прояв людської природи визнається здоровим або хворим залежно від його доцільності для загальновидової адаптації.
<i>соціально-орієнтований та культурний підходи</i> (Г.Маркузе, Ж.-Ж.Руссо, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні та ін.)	акцентують увагу на впливі цивілізації на здоров'я і повноцінний розвиток окремого індивіда, розглядаючи його у контексті культурно-історичних умов.
<i>дискурсивний (або диспозитивний) підхід</i> (В.Розін, М. Фуко та ін.)	здоров'я розглядається як соціальне явище і представляє проєкцію та об'єктивацію складної системи дискурсів; будь-яке уявлення про здоров'я може бути досліджене як продукт певного дискурсу, що має власну внутрішню логіку конструювання або концептуалізації соціальної реальності
<i>аксіологічний підхід</i> (А.Кемпінські, А. Маслоу та ін.)	здоров'я виступає як універсальна людська цінність, що співвідноситься з основними ціннісними орієнтаціями особистості і займає певне положення в її ціннісній ієрархії.
<i>акмеологічний підхід</i> (О.Бодальов, Г. Ганжін, А.Деркач та ін.)	здоров'я є основною і необхідною умовою актуалізації вищих можливостей людської природи; передбачається наявність «мікроакме здоров'я» як особистісного конструкту, що має першорядне значення для реалізації всіх видів вищих можливостей людини, виступаючи критерієм її життєстійкості і значною мірою визначає внесок окремої особистості в загальнолюдську культуру.

Характеристика компонентів валеологічної культури у старших дошкільників і молодших школярів

Критерії	Показники
<i>Фізичний</i>	<ul style="list-style-type: none"> – наявність валеологічних знань відповідно до віку, глибина розуміння сутності здоров'я, його компонентів; – вміння характеризувати ознаки здорового способу життя; – розуміння залежності здоров'я людини від способу життя (харчування, відсутність шкідливих звичок, дотримання правил особистої гігієни).
<i>Соціальний</i>	– самостійність суджень про норми взаємин із однолітками.
<i>Психічний та духовний</i>	– розуміння впливу корисних і шкідливих звичок на стан здоров'я.
<i>Фізичний</i>	<ul style="list-style-type: none"> – ступінь розвитку ціннісного ставлення до здоров'я у власній ієрархії цінностей; – наявність прагнення до освоєння знань про здоров'я та ведення здорового способу життя; – прояв бажання бути здоровою людиною.
<i>Соціальний</i>	– виявлення гуманістичних мотивів поведінки: прагнення чуйного, співчутливого, емпатійного ставлення до інших.
<i>Психічний та духовний</i>	<ul style="list-style-type: none"> – критичне ставлення до гендерних упереджень та стереотипів; – позитивне ставлення до розвитку у себе загальнолюдських якостей (доброта, милосердя, турбота);
<i>Фізичний</i>	<ul style="list-style-type: none"> – гнучкість валеологічної поведінки (активність використання знань щодо збереження та зміцнення власного здоров'я у повсякденному житті); – систематичність дотримання правил здорового способу життя;
<i>Соціальний</i>	<ul style="list-style-type: none"> – наявність елементарних навичок самообслуговування; – виконання шкільних доручень та обов'язків; – вміння будувати дружні стосунки із однолітками на «рівних»; – дотримання правил перегляду телепрограм та роботи за комп'ютером;

Рухливі народні ігри валеологічного спрямування

«А ми просо сіяли, сіяли»

Дівчатка та хлопчики розділяються на дві однакові групи. Гравці з першої групи співають і наступають на супротивників, роблячи вперед кілька кроків і знову відходячи, гравці другої команди відповідають, виконуючи ті ж рухи.

- А ми просо сіяли, сіяли,
- Ой див, Ладо, сіяли, сіяли.
- А ми просо витопчем, витопчем,
- Ой див, Ладо, витопчем, витопчем.
- Та як же вам витоптать, витоптать?
- А ми коні випустим, випустим.
- А ми коні злапаєм, злапаєм.
- Та чим же вам лапати, лапати?
- Ой шовковим неводом, неводом.
- А ми коні викупим, викупим.
- А за що вам викупить, викупить?
- А ми дамо сто срібних, сто срібних.
- Не візьмемо й тисячі, тисячі.
- А ми дамо дівчину, дівчину.
- А ми дівчину візьмемо, візьмемо.

«Горобець»

Діти утворюють коло, всередині — горобець (дівчинка або хлопчик). Коло швидко рухається, всі співають, плескаючи в долоні.

Киш, киш, горобець,
 Не клюй конопель.
 Мої конопельки,
 Дрібні, зелененькі,
 У вірчики в'ються,
 Самі не беруться,
 Братись не даються.

Горобець кидається на дітей, які утворили коло, вони розбігаються. Той, кого горобець зловить, займає його місце, і гра починається знову.

«Панас»

Грають хлопці й дівчата. Когось обирають Панасом, зав'язують очі хустинкою, виводять на середину й обертають, питаючи:

- Панасе, Панасе, На чому стоїш?
- На камені!
- Що продаєш?
- Квас!
- Лови курей, та не нас.

Відпускають Панаса, а самі розбігаються. Він починає ловити дітей, і той, кого зловить, стає Панасом.

«Сороки»

А сорока білобока: че, че, че, че, че, че!

Проти сонця до віконця кречече, кречече. Нумо ж, діти, рвати квіти, поки час, поки час!

Будуть гості, ще й не прості, нині в нас, нині в нас!

При словах «Нумо ж, діти, рвати квіти» і т.д. дівчатка і хлопчики вдають, що збирають квіти. В чотирьох останніх тактах (із повторенням бігом, під ритм пісні наслідують руками лет сороки.)

Діти гостям дарують квіти.

«Дзвін»

У цій грі можуть брати участь 20—30 дітей.

Перед початком гри один із учасників (дівчинка або хлопчик) за жеребкуванням починає водити, цю дитину називають «язичком».

Інші учасники гри беруться за руки й утворюють коло, тобто «дзвін», і починають повільно рухатися то в праву, то в ліву сторону. У цей час «язичок» намагається роз'єднати руки гравців, – розбити «дзвін», і вирватися з кола. Якщо йому це не вдалося з першого разу, він має право на ще дві спроби, віднайшовши найбільш слабкі місця в колі.

Тільки-но «язичкові» вдасться вирватися з кола, він прагне добігти до прапорця, платка або шапки, покладеної від кола на відстані 50 м, а всі, хто стояв у колі, біжать за ним і стараються торкнутися до нього рукою, перед тим, як він ухопить прапорець. Хто це зробить, той і починає водити, тобто стає «язичком» і займає місце в центрі кола.

Якщо ж той, хто водить, добіг до прапорця і ніхто його не впіймав, то він повертається на своє місце, і гра продовжується спочатку.

«Рибки»

Для цієї гри потрібна «вудочка», тобто довга мотузка. «Вудочку» одним кінцем прив'язують до загорожі, стіни дерева або спеціально вбитої в центрі майданчика палиці.

Один із гравців за жеребкуванням обирається «приманкою».

Узявшись за вільний кінець мотузки, він старається, не випускаючи мотузку з рук, торкнутися когось із гравців, тобто впіймати «рибку».

Інші гравці намагаються «клянути приманку» — легенько вдарити того, хто водить, щоб

«приманка» його не впіймала. Гравець, упійманий «приманкою», стає до «вудочки» і робиться «приманкою», після чого продовжується гра.

Організація спілкування з хлопчиками і дівчатками (рекомендації педагогам та батькам)

Ніколи не забувайте, що перед вами не просто дитина, а хлопчик або дівчинка з властивими їм особливостями сприйняття, мислення, емоцій. Виховувати, навчати і навіть любити їх треба по-різному. Але обов'язково любити.

Ніколи не порівнюйте хлопчиків і дівчаток, не ставте одних у приклад іншим: вони такі різні навіть в одному біологічному віці — дівчатка зазвичай виглядають старшими від ровесників-хлопчиків.

Не забувайте, що хлопчики і дівчатка по-різному бачать, чують, відчувають на дотик, по-різному сприймають простір й орієнтуються у ньому, а головне — по-різному осмислюють усе, з чим стикаються у цьому світі. І, звичайно, не так, як ми дорослі.

Пам'ятайте, що коли жінка виховує і навчає хлопчиків, а чоловік — дівчаток, їм мало допоможе власний дитячий досвід. Тож порівнювати себе у дитинстві з дітьми іншої статі марно.

Не вимагайте від хлопчиків акуратності та старанності під час виконання вашого завдання.

Намагайтеся, даючи завдання хлопчикам, включати в них елемент пошуку, що потребує кмітливості. Не слід заздалегідь розповідати і показувати, що і як робити. Варто «підштовхнути» хлопчика до того, щоб він сам відкрив принцип рішення, нехай навіть наробивши помилок.

Розбирайте разом з дівчатками принцип виконання завдання — що і як треба зробити до початку роботи. Дівчаток слід поступово підводити до пошуку власних рішень незнайомих, нетипових завдань, вчити діяти самостійно.

Не забувайте не лише розповідати, а й показувати. Особливо це важливо для хлопчиків.

Ніколи не лайте дитину образливими словами за нездатність щось зрозуміти або зробити, дивлячись на неї при цьому з висоти свого авторитету. Це нині дитина знає та уміє все гірше за вас. Прийде час, і, принаймні у певних галузях, вона знатиме й умітиме більше за вас. А якщо тоді вона повторить на вашу адресу ті самі слова, що зараз говорите їй ви?

Не лайте дівчинку зопалу — бурхлива емоційна реакція перешкодить їй зрозуміти провину. Спочатку розберіться, у чому помилка дитини, і поясніть їй.

Пам'ятайте, що не варто недооцінювати емоційну чутливість і тривожність хлопчиків.

Лаючи хлопчиків, коротко та чітко викладайте, чим ви незадоволені, тому що вони не можуть довго витримувати емоційну напругу, а їхній мозок ніби «відключає» слуховий канал, і хлопчик перестає вас слухати і чути.

Ніколи не забувайте, що ми ще дуже мало знаємо про те, як нетямущий малюк перетворюється на дорослу людину. Є безліч таємниць у розвитку мозку і психіки, які не доступні нашому розумінню, тому головною вашою заповіддю має бути «Не нашкодь!»

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

55

Додаток Д

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Шишак Наталя Юрївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

 _____ (підпис)

 Наталя Шишак
 (ім'я, прізвище)

ДОВІДКА
про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці
кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр
спеціальності 012 Дошкільна освіта (заочна форма)

Автор роботи	Шищак Н.
Назва роботи	Формування валеологічної культури старших дошкільників на основі гендерного підходу
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Цюпак І.М.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002522702
Результати перевірки	Схожість 17,5 %

Директорка Наукової бібліотеки

Нателла АРУСТАМОВА

Бібліотекарка I категорії

Стефанія Соболь